

Razvoj sefardske književnosti u BiH

Lejla Podgora

*

Sažetak

Jevreji Sefardi su u Bosnu došli prije nekoliko vijekova i već tada su imali svoju tradiciju, kako pismenosti tako i svega ostalog, čime se mogao pohvaliti mali broj naroda u tom periodu. Njihova bogata narodna književnost najbolji je dokaz navedene tvrdnje. Bosanske sefardske romanse, *complas* itd, zauzimaju značajno mjesto u raznim antologijama usmene književnosti. S početka je ta književnost bila imanentno religioznog karaktera, da bi na prelazu iz 19. u 20. vijek dobila predznak-svjetovna. Naime, nakon dugogodišnje izolovanosti bosanski Sefardi aktivno se uključuju u život sredine u kojoj žive. Tako i dolazi do rađanja nove (svjetovne) književnosti kod Sefarda. Nekoliko puta u historiji ta je kultura dovedena u pitanje, pa i sam opstanak Jevreja, ali uprkos svemu, taj narod je preživio.

*

Kada su prognani iz Španije, sa Pirinejskog poluostrva, 1492. god, Jevreji su se rasuli po cijelom svijetu. Jedan veliki broj njih svoje utočište je pronašao na području tadašnjeg Otomanskog carstva. U Sarajevo, odnosno u Bosnu i Hercegovinu, koja je tada bila pod osmanskom upravom, sefardski Jevreji počeli su dolaziti 1565. god. Postoje pisani tragovi koji svjedoče da je izvjestan broj njih i ranije došao. Riječ je o sidžilu sarajevskog suda (zapisnik šerijatskog suda) iz 1557. god, u kome se kaže da je nakon smrti nekog pisara- katiba Jusufa ostalo duga 1852 akče, a da je novac pripadao bojadžiji Hasanu i Jednom Jevrejinu. Drugi izvor koji upućuje na davnu nastanjenost sefardskih Jevreja u Bosni, jeste pinakes. To je spis sefardske opštine u Sarajevu, osnovane 1565. god. gdje su uvedena godišnja primanja i rashodi Opštine.

Jevreji su sa sobom donijeli svoju tradiciju, kulturu, jezik, ali i nešto što je blago i baština grada Sarajeva, a to je čuvena sarajevska Hagada.

U vrijeme kada su Sefardi došli na ove prostore, veliki vezir nad Bosnom bio je Sijavuš-paša. On je za njih izgradio han, to jeste Sijavuš-pašinu dairu. Jevreju su tu stanovali uz izvjesnu godišnju najamninu. U narodu je to njihovo obitavalište bilo poznato pod imenom Velika avlija, a Jevreji su ga nazvali *il Kortizo*. Mora se napomenuti da Avlija nije bila geto Jevreja, u onom smislu koji je karakterisao područje Zapadne Evrope. Naime, u Avliju se moglo ući ili izaći po želji, a mnogi pripadnici tog naroda imali su već tada svoje radnje u sarajevskoj čaršiji.

Sefardi koji su došli na ove prostore, govorili su predklasičnim španjolskim jezikom. On se dugo nije mijenjao jer su Jevreji izgubili svaki kontakt sa Španijom, gdje mu je bilo glavno izvorište. Vremenom su na njega počeli da utiču različiti civilizacijski uslovi koji su vladali na prostorima na kojima su Sefardi živjeli. Tako je ovdje u njihov jezik počelo da prodire sve više turskih riječi i izraza, potom riječi iz bosanskog jezika, grčkog, talijanskog (zbog

trgovačkih veza sa Italijom i Dalmacijom), njemačkog (nakon austrougarske okupacije). U periodu između dva svjetska rata većina Jevreja u BiH govori dva jezika: maternji jevrejskošpanjolski i naš jezik, što je neumitno dovelo do toga da je taj idiom, u današnje vrijeme, skoro izumro.

Bosanski Sefardi su svoj maternji jezik nazvali španjol ili *đudio*, dok je najčešći naziv bio jevrejskošpanjolski. Često se koristio i termin *ladino*, ali u pogrešnoj upotrebi, tj. poistovjećivan je sa jevrejskošpanjolskim. To je greška, jer *ladino* je španjolski jezik koji se koristi prilikom prevodenja knjiga vjerskog karaktera. Terminom *ladino* označavalo se još i hebrejsko, tj. raši pismo.

Dakle, sefardski jezik je bio jevrejskošpanjolski, a pismo hebrejsko. Međutim, kako je vrijeme prolazilo sve je manje bilo ljudi koji su poznavali raši pismo. Tako su se ugledni sefardski intelektualci odlučili koristiti latinično pismo, mada je bilo slučajeva kada se koristilo i ćirilično pismo.

Razvoj sefardske književnosti u uskoj je vezi sa razvojem školstva, obrazovanja, jevrejskih društava, kao i izdavačkih djelatnosti. Veliku ulogu u razvoju sefardske književnosti odigrale su štamparije, putem kojih se širila i distribuirala jevrejska pisana riječ. Ali, sve do 19. vijeka ova književnost bila je religioznog karaktera. Njeni autori bili su vjerski službenici-rabini. Oni su bili autori komentara, objašnjenja i interpretacija svetih spisa, starozavjetnih tekstova i Talmuda. Pored proznih radova, Jevreji će početi pisati i pjesme, ali opet vjerske tematike. Jedan od prvih koji je kod nas pisao takve pjesme je sarajevski rabin David Pardo, koji je i osnivač *ješive*. Iza sebe je ostavio veliki broj djela, od kojih, prije svega, treba spomenuti *Šošanim-le-David*, koje predstavlja komentar Mišne. Pored njega značajno je još spomenuti Eliezer Šem Tob Papo, Eliezer Jichak Papo itd.

U okviru pisane jevrejske tradicije spadaju paraliturgijske *complas*, opet vjerske tematike. Ove pjesme pjevane su po jevrejskim domovima prilikom svetkovanja različitih praznika (Hanuka, Hamišoši, Purim, Pesah).

Pored pisane, immanentno vjerske, razvijala se i narodna književnost, tj. proza i lirika. Proznu narodnu sefardsku tradiciju najprije čine priče i bajke-konsežas. Također, u okviru proznog stvaralaštva spadaju poslovice i izreke kojih je mnogo zabilježeno na našem tlu. Poslovice su kod nas skupljali Moritz Levy, Kalmi Baruh i Samuel Kamhi. Nažalost, genocid koji je izvršen nad Jevrejima u Drugom svjetskom ratu, skoro je uništio ovu narodnu mudrost.

Ljubavne pjesme dominiraju u lirskom stvaralaštvu i zovu se *kantikas*. Obično su kratke i kratkog metra, mada to nije pravilo. Bitno je spomenuti i *romansero*, koji je španskog porijekla. Ali, jevrejske romanse mijenjale su se i prilagođavale novim prilikama, ovisno o tome kakva su bila društveno-historijska pomijeranja.

Sredina 19. vijeka donosi velike izmjene u dotadašnjoj pisanoj i usmenoj tradiciji Jevreja kod nas. Pod uticajem društveno-historijskih promjena sefardske zajednice napuštaju svoju hermetičku zatvorenost i postaju pristupačnije vanjskim uticajima. Sve to će dovesti do pojave svjetovne poezije, proze i drame. Naime, Sefardi na prelazu iz 19. u 20. vijek počinju pisati na tzv. državnom jeziku, odnosno na jeziku naroda u čijoj sredini žive. Ali, novonastala sefardska književnost bila je tek u zametku. Još uvijek su to bile kratke priče, anegdote i sl. Roman, kao književni žanr, tada apsolutno kod njih nije postojao. Ali, sefardska inteligencija i napredni ljudi, svojim radom i djelovanjem u sferi kulture, nastojat će Jevreje s našeg područja oteti iz tog letargičnog stanja. Tako i počinje da se razvija tzv. nova sefardska književnost.

Dakle, sefardski jezik je bio jevrejskošpanjolski, a pismo hebrejsko. Međutim, kako je vrijeme prolazilo sve je manje bilo ljudi koji su poznavali raši pismo.

*

Summary:

Jews came to Bosnia a few centuries ago, with their tradition, alphabet and everything else what was part of their culture. Not many nations have these references in that period. Their rich oral literature is the best proof of that fact. Bosnian Sephardic romancero, compлас etc. have very important place in different world's antologies of the oral literature. This literature had religious character at the beginning of its existance, but at end of 19. century and at the beginning of 20. century it has become non-religious. Sephardic Jews became a very important part of the culture in the country where they lived. This was a reason why a new literature was born. Jews and their culture were at the edge of their existance several times in modern history, but in spite of everything this people survived.

*

Pod novom sefardskom književnošću treba podrazumijevati sve ono što se kasnije stvaralo, a što nije bila pomenuta vjerska književnost. Pritisnuti promjenama u 19. i 20. vijeku, bosanski Sefardi morali su svoju kulturu prilagoditi novim, savremenim strujanjima. Najprije će se ogledati u pozorišnoj djelatnosti, i na tom polju će biti vrlo plodonosni. Tako će Abraham Cappon 1914. god. objaviti dramu El angustiator, a nakon toga piše Los hechi zadores i Šibat Sion. Mnogi njegovi rukopisi uništeni su tokom Drugog svjetskog rata.

Pored Abrahama Cappona interesantna je ličnost i Laura Papo-Bohoreta - jedina sefardska žena koja je pisala drame i organizovala predstave. Njen prvjenac bila je jedna pozorišna slika Spremanje za Pesah, izvedena 1919. god. Nekoliko godina kasnije napisala je značajan broj dramskih komada, među kojima treba istaći Pomožimo izgradnju Velikog hrama, Esterka, Pripremanje za Hanuku itd. Od bosanskih sefardskih dramskih pisaca treba još spomenuti dvojicu: Avram-Buki Fincija i Ješua M. Israela.

Prvi sefardski prozni pisac na ovom prostoru bio je Avram Romano-Buki. Njegova prva pripovijetka nosi naslov Uspomene iz mog djetinjstva. Tematika njegovih priča uglavnom je vezana za svakodnevni život sarajevskih Jevreja.

Laura Papo-Bohoreta ističe se još jedanput, ali sada kao prozni pisac. Njene priče objavljivane su u tadašnjim jevrejskim listovima.

Značajno mjesto u sefardskoj književnosti zauzimaju još neki prozaisti. To su Benjamin Pinto, Samuel Romano, Miko Altarac, Moni Finci i dr. (Ovdje nije spomenut Isak Samokovlija jer je to književnik koji nije pisao na maternjem jevrejskom jeziku i o kome se već dovoljno zna).

Drugi svjetski rat donio je nove nevolje jevrejskom narodu. Istorija se ponavljala kao i 1492. god, samo u još okrutnijoj varijanti. Pored toga što su ih fizički istrebljivali, nacisti su uništavali i sve što je nosilo oznaku jevrejstva. To je vrijeme kada jevrejska književnost stagnira. Ali, nakon toga, prekaljeni svim mogućim teškoćama, oni nastoje iznova krenuti. Uključuju se u savremena strujanja i javlja se nova napredna inteligencija, koja na noge nastoji podići sefardsku tradiciju koja je trebalo da bude uništena.